

ԵՐԱՆԵՆՈՅՆ ՄԻՍԱՅԷԼԻ ՀԱՅՈՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՄԵԾԻ ԿՈՂՄԱՆՑՆ ԵՒ ՔՈՍՏԻՓՈՒՆԵԱՅ ՆԱՀԱՆԳԻՆ

Ի ՍՈՒՐԲ ԽԱՀՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

— 48 —

Քանի մը տարի յառաջ սոյն ճառին և հեղինակին վրայ՝ ուսումնասիրութիւն մը կը հրատարակէինք թերթիս մէջ, տես Բազմ. 1906 էջ 160—6. Նոյն հեղինակէն միակ ծանօթ այս անտիպ ճառը հրատարակելով՝ մենք կը կարծենք ամբողջացնել մեր ուսումնասիրութիւնը, առիթ տալով անդրազոյն քննութիւններու: Հառտ յոյժ չահեկան է մեր հին մտտենագրութեան պատմութեան լուսաբանութեան ու ամբողջացման համար բովանդակած իր մէկ քանի ակնարկութիւններովը, և մէկ քանի գիծերովը՝ որոնք կը ցուցնեն բնոյթը այն հասկացողութեան՝ զոր Հայեր կազմած են մահմէտականութեան վրայ, Արաբներուն Հայաստան արշաւելուն առաջին տարիներուն իսկ:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ նշանն երկնաւոր արեւային մերոյ մարդացելոյ, որ յերկինս ծագելոց է յետ լուսաւորացն լուծանելոյ՝ յառաջնում կամ յութեորդում աւուրն, զործարան կամաւոր չարչարանացն, մեզ տուաւ պարգեւ յանապականութիւն ընդդիմահար մարմնով՝ զմարմնաւորն, իրեւ զրովանդակն ընկալաք՝ որ ի յերկրէ և ի ծովէ ի վեր բղիսեալ, պատուականագոյն նիւթովք ժողովեցաւ: Զի հաճեցաւ բնակիլ ի նոսա. ձեւացուցեալ արուեստաւորացն ըստ նմին նմանութեան զբազում աւուրց ցանկութիւնն անոտի. և զկամս շրթանցն լցեալ, որ քննեն զսիրտս և զբրկամուռս, արժանաւոր առնելով աւրհուրթեան. քաղցրութեամբ դնելով ի զլուս մեղուցելոցս ամենագեղեցիկ պսակս, զփայտն կենաց, զխաչն լուսոյ, առաւել քան զփայտն որ յականց պատուականաց դնի ի զլուս թագաւորաց. քան զծիրանեացն ծաղիկ՝ որ ի խորոց ծովէ վերաբերեալ լինի, և չէ համեմատեալ ընդ ումեք: Զի արարածք զգայինք և իմանալիք ի խոնարհման նուազեալք՝ առաւելութեամբ, որով հակառակն բեւեռեցաւ և ԶարԶախեցաւ զլուս վիշապին. որով լուծան մեղք և բարձաւ մահ, յորոյ վերայ ձեռագիրն պատառեցաւ. և

նզովքն ի հակառակն փոխադրեցաւ, և կենեքն թագաւորեցին, որով երկինք բացան զոր փակեաց նախահայրն. և հրեշտակք ի վերայ երկրի շրջեցան:

Խաչն կանգնեցաւ և պատկերք կործանեցան. խաչն հաստատեցաւ և բազինք սասանեցան: Խաչն ծագեցաւ՝ նշանակեալ ի մեզ զլոյս երեսաց, Սորին լծորդան՝ ուրախութեամբն մտաւոր, և խաւարն իմանալի՝ յորում նստեաց, փարատեցաւ, զոր խաչարար. աւետարանեաց՝ փայտն մահու և դատապարտութեան, համարձակութեան և կենաց և մեզ շնորհեցաւ, և կառք աստուածային՝ որով հեծելութիւն միածնին որ արշաւակի գայր յեղովմայ, կարմրագգեստեալ թանձրութեամբ արեամբ մարմնոյ, տիեզերական փրկութիւնն կատարեցաւ: Սովաւ ցնծան արինաղիրքն, ծանուցեալ զփայտն յառաջագոյն: Սմա երկրպագեցին տեսանողացն բազմութիւնքն, յորոց ոմն՝ երգեցող և հոգեւորացն պարու յորդորիչ, հրամայէ երկրպագել պատուանդանի ոտից տեառն Աստուծոյ ի բարձրացուցանելն: Սովաւ ցնծան խաչակիր առաքելոցն դասք՝ յորոց ոմն ասէ թէ քաւ լիցի ինձ ի հրէականն պարծել, բայց միայն ի խաչն տեսան մերոյ Յիսուսի

փրիստոսի: Յաղագս սորա կատարեցան յաղթագգեաց վկայքն, զկնի ընթացեալ առաջին վկային, որ վկայեաց ճշմարտութեանն առաջի պնտաղուց Պիղատոսի. և ոչ զոր յաղեցին դատակնիք զտեսնէ մերմէ և զՊիղատոսէ, առ այլով հիւպատոսիւ չարչարանացն գու: Չսա արհնարանեցին երրորդ դասք եկեղեցւոյ՝ բանիւ և երգով, շարժեցեալք ի հոգւոյն՝ զժողովս ըրիստոսառնէրս: Սա կորուսեղոցն՝ անուամբ փիլիսոփայիցն յիմարութիւն, որք զանձինս առ իմաստունս ունէին, և զգարչելի աստուածան իւրեանց բեւեռեալ ի փայտի, համբաւեցին կամս. բայց փրկելոցս և հրաժարելոցս ի գաղտնեաց ամաւթոյ զարուսթիւն մեծ և ապաւէն անպարտելի փաթաղելովք ի բանսարկուէն, Հրէից զայթաղուցթիւն, որք կալացան ի շաղկաց ճանապարհին արդարութեան, և աւրինացն արդարութեամբ կարծէին կեալ, որք ի ծնծոյն հայեցան՝ և զպտուղն ոչ ծաննան. և առ լապտերն դիպեցան՝ և առ քաղցրանճանն՝ ճառազայթ արեգականն՝ ոչ հայեցան. որ տապանական և աստուածագիծ տախտակոցն պայծառացեալք էին, որ ծածկեցան՝ տեղի տուեալ փառաց խաչին, և հաշտարանան խնկոցն ըրովքէից հովանացեալ, և լուսազարդ ստեղն պայծառ աշտանակին բարձրութեամբն, որ խորտակեցաւ ի բարեկացւոց՝ կամ յայլոց բռնաւորաց. վասն զի գալոց էր աշտանակն ճշմարիտ ի կիպարիս փայտէ, յորոյ վերայ հուր աստուածութեանն մարմնով վառեցաւ. ծագեալ չարչարանաւն լոյս ամենայն աշխարհի. և զաշտանակն ծիրանաներկեալ երանկովքն, որ ի կողիցն բլղխեաց: Ոչ անբանիցն արեամբ սրկեալ՝ որպէս պարկեշտ խորանին, կամ կարմրով և ծիրանով և կապուտով ծածկեալ, այլ փրկութեան աղբրոցն՝ արեան և ջրոյ, ի միոյն յերակէ յառաջ եկեալ՝ տիգով զինուորին կայլակացեալ, որով մարբեցաւ նշանն տէրունեան. ի դաստակս ծեռաց՝ ի ծայրս ոտիցն էր վարսեալ հեղուսիւք ընդ փայտին, որով չորեքկն ուրոշմամբ է գիտելի, հուպ ի հեռի գոյացութենէն,

և ի հեռի կատարմանէն և յիմացական զարուսթենէն:

Արդ՝ փայտ անուն՝ մերձաւոր գոյացուսթիւն է ի սեռից միջոցաց. իսկ եղեւնափայտն հեռաւոր գոյացութիւն, որ է տեսակագունիցն ի խոնարհ: Իսկ խաչն ի հեռի կատարմանէն, այլ քան զմատուտն ձեւով մարդոյ առեալ, իսկ իմանալին վասն երկնաւոր զօրութեանն որ ի նմա, զի տեսարան սորա մահու է զգայութեամբ, իսկ խորհրդականութիւն սորա, վերաբերէ զմեզ առ կենդանութիւնն մշտնջենաւոր: Եւ արդ աւրինաւն յիշատակեալք լիցին. սակաւքն ի բազմութենէն զոր զրեաց հոգին սուրբ, յորժամ ընդ աստուածան միաւորեցաւ և ծանուցաւ, և ունի՝ այսպէս:

Խաչն փայտ ճշմարտութեան բարւոյ և չարի, ծառ յաւիտենական կենացն՝ աստուամբ և իրաւք: Սուր բոցեղէն պահել զճանապարհ իմանալի փափկութեան դըրախտին. յորժամ յարեկից ի սրովքէից առաւել փայլիցէ. ոչ սուր՝ տէգ նիզակի, այլ միմիայն նահատակեալ անմարմին էութեամբ, յորժամ երկինք զալարեցին, և երեւեցին փայլատակուն յորա տիեզեւրաց. տապանն քառակուսի չորեքկուսի տիեզերս փրկեաց՝ ի մեղացն հեղեղէ: Աշտարակ ընդդէմ Քաղանայ խառնակութեանն. որ զտիեզերս ի մի բարբառ անծեալ՝ ժողովելով ի փառատրութիւն Աստուծոյ հաւր: Եւ առ կախաղանի գառինն՝ որ բառայ զմեզ աշխարհի, որով Արքա համ յառական ընկալաւ զխառնակ զուարճացեալ արեամբ միաժնին, որով ապրեցաւ արժանաւորք եղեալք հայրենեացն ժառանգութեան:

Սանդուխը հաստատեալ յերկրէ մինչև յերկինս. յորոյ վերայ տէրն Յիսուս բեւեռաւն հաստատեալ կայրն և իշմանելիք հրեշտակաց յերկիր. և ելանելիք մարդկան յերկինս. արձան ընդ արձանի՝ ի նահապետէն ընդ ալս անծեալ իւղով. տեղի ուրոշեալ և վէմ նշանակեալ. որ կանխաւ ծանեաւ զմերս. կամ թէ մերովքս պատուեցաւ: Քառազանքն նկարեղէնք՝ որ անազանաւն ծնանին խայտախարիտսն՝ պէս

շնորհաւը յեկեղեցւոյն Յակոբայ, որ մար-
մնոյ զգեցմամբ՝ խաբեաց զիմանալին Լա-
րան, գողացեալ զմիտան՝ և առեալ զՀա-
քէլ, որք ի հեթանոսաց եկեղեցիք. և զԼիա՝
որք ի Հրէից, փախուցանէր ի հայրենեացն
մոռանալ. նոցա զժողովուրդն՝ և զտուն
հաւրն իւրեանց, զի ցանկացեալ էր գեղոյ
նոցա։ Վասն այսորիկ հովուէր հովիւն քաջ,
որ զանձն իւր դնէր ի վերայ ոչխարացն։
Գինդ և զաւազան և հաստատութիւն խոր-
հրդազրկան ծննդեանն Թաւմարայ, Եկեղեց-
ւոյ՝ որ զառաջինն երկրորդ առնէր զմաս-
նաւոր աւրինական, և զերկրորդն առաջին
զբովանդակ ծանուցեալ ճշմարտութիւնն,
յիւրագործութենէն առեալ զանունն։

Խաչն՝ զաւազան ի ձեռին, կամ բար-
ձեալ ի վերայ ուսոց աւրինադրին, որ
պատուիրան նոր տայր սիրել զմիմեանս,
որով դիւթականքն պարտեցան։ Սիւն լու-
սոյ առաջնորդեալ մեզ, որ յիւրայէլ ա-
նուն փոխեցաք՝ աստուածատեսաագոյնք
լեալք, որով անդունդք պատառեցան ամ-
բարշտութեանցն խորք. և բռնաւորն խո-
րաւքն ծածկեցաւ. և որ ընդ նորին իշ-
խանութեամբ են հակառակ զաւրութիւնքն,
որոյ ձեռովն Ամադէկն պարտեցաւ, և ար-
ձանն կենդանի աղբերացաւ. ակն պա-
տուական ի ձեւ աղիւսոյ՝ ընդ որ բեւե-
ռաւ միացան ոտք միածնին ի մեծ և ի
նոր տեսարանին, որով կերակրեցաք և
արբաք։ Փայտ ցուցեալ, որով մեռոյց զգառ-
նութիւն մեղաց, և քաղցրացաւ դառնու-
թեանս պարգեւք։ աւճ կախեալ հակա-
ռակապատկեր խաչելոյն մերոյ. այլ ոչ
աւրինակ զձեռն միայն ունելով, խայտա-
ռակեալ և նշանակեալ ի բարձունք։ Սուր
աւտար՝ որով թլփատեցաք զանձնագործ
թլփատութիւնն, ի բաց հատանելով ըզ-
մորթն մեռեալ՝ զոր յետ աստուածային
պատկերին մերկանալոյն զգեցաք. փայտ
երկճիդ, յորում կախեցաւ թագաւոր մեր
ի պատեհարամբին. Յետուայն մարմնովն՝ ժո-
ղովրդեամբ խաչահանուացն։ Գաւազան
պատուականագոյն՝ որով յերիցովայ ըզ-
ծընծոցն որոշէր ի պտղոյն, որպէս յաւե-
աարանին հեծանոցին մաքրութիւնն, այրել

զթեթեւամիտան՝ և ժողովել արմտեացն
յերանելի յշտեմարանն։ Խաչն ամենա-
սուրբ, փայտն ամէնաւրհնեալ, ցից խո-
րանի եկեղեցւոյ, որով ըստ Յայելայ՝ նա-
խատիպ ցուցակին ջախեցին կանայք պա-
տուականք կուտութեամբ և ամուսնութեամբ
և այրութեամբ կրանաւորեալք առմամբ
հաւատոց՝ զանեերեւութին Սիւսարայ զգը-
լուխն, արհամարեալ զբազմագոյն երանգն
պարանոցի զգեստու՝ զգանազան հեծտու-
թեանցն խաբէութիւնն։

Սա՝ խոչ ընդ ակն ոգւոյ աչաց, որ իբ-
րեւ զԵփթայայ, զարշելի պատարագաւք
բանից և անմաքուր զոհիւք խոստովանու-
թեամբ նոր սպանմամբ զմեծին դաւանին։
Յուպ՝ և քար, որով ի վերայ ընթացաւ
մարգարէն Յիսուս, և սատակեաց զամ-
բարձեալն հպարտութեամբ, և զկազմածն
նորա առեալ՝ աւար հարկանէր զտուն հը-
զաւրին, որ ուսոյց զձեռս մեր ի պատե-
րազմ հանդերձ լծորդաւն, մատամբք ճա-
կատամարտին ընդ իշխանութիւնս և ընդ
պետութիւնս։ Գաւազան զաւրութեան
ի Սիրնէ, յորոյ վերայ թագաւորեաց՝ որ
երգեաց մարգարէին. ես կացի թագաւոր
ի վերայ Սիրնի լերին սրբոյ նորա։ Յուպ
հովուական և զաւազան միութարութեան,
և սեղան ուրախութեան վայրիւք դալա-
րաւք, ի չարութենէ առաջնոյ զոր քա-
ջալերէն զմեզ։ Այլ ոմն տեսանաւդ ասէ.
քաջալերեցաք երէ վայրի՝ զի դալարացան
զաշտք անապատի, և ծարաւեալ անա-
պատն ծաղկեցէ և ցնծացէ հանգստեամբ
ջրոյն յաշխատութենէ ծանրութեան մե-
ղացն՝ բաժակաւն անապականութեան,
փայտ կենաց՝ որով իմաստունն որ ի Մա-
րիամայ զկեանս փոխարկեալ ի մահ, վե-
րստին այսրէն դարձուցանէ չնչին փայ-
տին որով անկանէին, և կայ հաւատա-
ցեալ ընդ ծով աշխարհիս, յորում որջա-
ցեալ զազանք մեծամեծք՝ և մանունք ճե-
ւեղիկիւք և այլք ընդ այսոս չարութեան
Խաչն փրկական աստուածակառք աթոռ
ամբարձեալ՝ որ ի կղզիս կանգնեցաւ նը-
շան, զտիեզերս ժողովեաց ի ծագումն լու-
սոյ երկնաւոր փառացն իւրոց, որ ի բար-

բարոսաց եւ ի սկիւթացւոց եկեղեցիք կանգնեցան, եւ ի մեռելութենէ ջուրց մոլորութեանն ի վեր ելեալք հաստատեցան յաստուած հաւատովք:

Գաւազան ընկուզի, որով դատի մարգարէն հեթանոսաց մանուկն Յիսուս ըզթշնամիսն՝ որ ի գաւազանին, զորս ողբայ երանելին Պաւղոս՝ յորժամ ի միասին եկեացն գործովքն. և զործն եւ գործաբանն, և առ որ գործն յահեղ ատենին: Գործեալ այլ գաւազանք ի միում փնջէ, որը կապեաց որդին մարդոյ որ էջն յերկնից, զրեալ է գերկաքանչիւր կողմանն հաւատացեալ ի նմա, զոր աւրինակ իշգելիս՝ զՅուդա եւ զիսրայէլ: Եւ դարձեալ այլ գաւազան ատեալ որ անուանեցաւ գեղեցիկ, ոչ ընկեցեալ յերկիր. իբրեւ զվեճակ ժառանգութեանն Յակոբայ, ցրել զիսրայէլեացն ուխտ, այլ պահել զհաւատոյն գաւառը՝ ճրիստոնեայ անուամբ զուարճացեալ, և երկնաւոր առաքինութեամբ գեղեցկացեալ, և որ նախ ճան զայն էր: Նետ փրկութեան ընդդէմ իմանալի աւսորոյն, զոր առեալ իսրայէլի՝ որ յԱստուածածին կուսէն ուղղեաց ձեռամբք տալ թաճելովք, բացեալ զպատուհան մտացն՝ միշտ առ արեւելս հայել, զոր ի թագաւորաց ընկալեալ իրաւանդիանոսի սրբոյ և այլոցն, ձգեցին առ ասորեստանեայտն մինչ և ի սպառ հարկանելով զնոսա. և ոչ իբրեւ զպառաւատսն՝ զհակառակն մեզ կատարեալ, որ զենլով զփորոտիսն, զխաչն պատկեալ ցուցանէր: Եւ այս զինչ զարմանալիք, զի և անմացուր այսն միջաւրէական, ի կերպարանս փոխարեւի բազմեալ անգամ ի հրէշտակ լուսոյ. և նովին կերպարանան Սամուէլ ձգեալ յերկիր, խնուլ զանդիրն որովայնի բանին Աստուծոյ, և բազում ատակաւք բարձրելովք մարգարէանայ. Եւ աւրն մեծ՝ որ յարձակեցաւ ի վերայ վիշապ աւճին փախուցելոյ, զոր կոխել հրաման ընկալաւ: Սուր երկասպրի յարին միածինն կարծրացեալ, զոր ետ ի ձեռս մեր՝ առնուլ հաստուցումն ի հեթանոսաց. զորս ընդ մեզ գործեցին ի սկզբան հանեալ ի կենաց և ի բարոս:

Թեանց դրախտին, որպէս մակարայեցւոցն ընդդէմ Անտիոքայ:

Սա՛ լիբանոս արձակեալ արմատովք և ոստովք յարեւելս, յառաջին անկիւն երկրի, ոչ մահակիզքն պաղաւ, այլ էն ընծայ բարունակ խնկարեւր: Վկայէ և աւստարոտի ոմն յաշոգ զհարսա՝ կոչելով՝ որ յարեւելեան կողմանէ, զոր ասէ թէ յաջ կողմ զնասցեն ի տիւ արեգականն. և թէ յահեակ՝ յերեկս կոյս ի խրթինն և յարեւմուտս ի սահմանակալ կիսագնդին մտիցն արեւու: Վասն որոյ Հերակլ, ի ծովայնոյ լերկացեալ, որպէս ասեն, զլիսու, երկկորեայ առեւ անուանեցաւ, և ի հաւառային կողմն՝ յանձուկ բոլորակն և յայրեցեալ գաւառին, կազմ գաւառեաւն, և յերկստուերն ծովու և ցամաքի, և ի հիւսուի որ ընդ երկնից բարձրութեամբն և աւնուտանս աշոյ կոչի. որ կոչի գաւառացեալ և անծուկ, որ կանգնեցաւ նախ ի կիպարիս փայտէ, ի խորան՝ բոլորակի աշխարհիս, և բազմապատիկ նիւթաւք անեալ ընդ տիեզերս, ոչ զոր արտաքինքն զրեցին զԱրարիս փառաւոր անուամբ, թէ պէտեւ նա ընկալաւ յետոյ. ասէ՛ Զոգայ յԱրարիս:

Եւ արդ իշէն և յանապատս, ի քաղաքս և ի գեւուր, ի տաճար թագաւորաց՝ և ի սննեակս թագուհեաց, ի գոհն և ի ճապարհն, ի ծովու և ի ցամաքի, զի մի լիցի տեղի պետութեանց՝ և իշխանութեանց

1. Նորայր իրաւամբ գծուած բառերը կը սըրբագորէ աշոյ հաւա: Ամբողջ խօսքը տառուած է Հոմերոսէ (իլիական ԺԲ) զոր անուղղակի ճանչցել է ճառիս հեղինակը փոխի միջոցաւ որ կը գրէ (Լիւնելութիւն տպ. Վենետիկ 1826, էջ 5) «Վկայէ և քերթողն աշոյ հաւա կոչելով զայնս որ յարեւելից կողմանէն. և ձախոյ կողմանս զայնս որ յարեւմտից կողմանէն. յորժամ ասէ. զի թէ յաջ կողմն գնասցեն ի տիւ և յարեգակնդ. իսկ թէ յահեակն՝ յերեկս կոյս ի խրթինն»: Փոխի լիցի քերթող կոչածը Հոմերոսն է զոր Միսայէլ օտարոտի ոմն կը համարի:

2. Ըստ Նորայրի Խորան տես Բագմ. 1906 էջ 318:

խաւարի: Եւ արդ ընկալցուք զխաչն, ըզհրեշտակաց երկրպագելին, և մեզ՝ երկիւղ պաշտելի, որք ի ծննդեան զպահպանութիւն, որք յամուսնութեան զպատկի շնորհս, որք յայրութեան, զմիախորութիւնն մեծ, որք ի կուսութեան զպատկառանս. եղբարք զմիախորութիւնն, քահանայք զձեռնադրութեանն զաւրհնութիւնն, թագաւորք զպառագիւնութեանն զաւրհնութիւնն. իշխանք զերկրպագութիւնն. հաւատացեալք զհաւատն փրկութեան, որք ի տուընջեան զպահպանն ի միջաւրէական դիէն, որք շրջին ի խաւարի՝ զլոյսն կենաց, որք ի կերակուրս զշայեկանութիւնն. որք լըմպեւլիս զմաքրութիւնն, որք ի հանգստեանն՝ զլուսապարզեւն, որք ի ճանապարհ՝ զուղեգնացութիւնն. նաւաստիք զդեկավարն, հաւապետք՝ զնաւահանգիստն խաղաղութեան. ձերունիք՝ զնեցուկն երկաքանչիւր կողմանց. երիտասարդք՝ զսրբութիւնն. կենդանիք՝ զբանն. տղայք զպահպանութիւնն. ընդունակք՝ զայլ կեանս և զբան. զի և անասուն կենդանեացն նովաւ բռնկութիւն է. որ և վաղճանեցոյն է կնիք. նմանութեան մատանւոյ աջոյ՝ կշտապանակի տեանն Յիսուսի. որ իշխանան զիւսաց և Մուրա, զսա ցուցանէ մարգարէն:

Այս մեծամեծ պարգեք և բարձրագոյն՝ իաչիւն շնորհեալ լինի մեզ: Եւ արդ՝ ըզհորեակ թիւն զանձամբ ածեալք զամենայրմարն՝ զտանեկին արմատն և զհիմն՝ ի քառասնեակն յաւելցուք. որ յիսկըբանէն՝ մինչեւ ի կատարումն Յովելայ մարգարէութեանն: Թաչն՝ հիմնն հաւատոյ: Թաչն՝ կատարումն խոստովանութեան: Թաչն՝ պսակ փառաց եկեղեցւոյ: Թաչն խորանի տեառն՝ բան երկնաւոր: Թաչն՝ մանկանց խորհուրդ: Թաչն վարդապետաց երգ յաղթական Թաչն՝ աւագանին լուսոյ՝ շնորհք: Թաչն լուսաւորութեան պարգեք: Թաչն՝ մկրտելոց զաւրավիզն: Թաչն՝ նորածնելոցն զբաժ պատերազմի: Թաչն սուր երկալարի՝ ընդդէմ ախոյեանին: Թաչն, խաւար՝ աչաց բանաւարկութիւն: Թաչն՝ լոյս մեծ երկրպագուաց իւրոյ: Թաչն՝ զբապանակ ամենազաւր չարչարանացն: Թաչն

մանեակ ոսկի ի պարանոցի յաղթողացն: Թաչն՝ կնիք դաւանութեան մերոյ, որ ի հայր և յորդի և ի սուրբ հոգին: Եւ արդ մի՛ ամաչեսցուք յորժամ յերկնից երեւեցի, նախ քան զգալն մարդացելոյ միածնին, զաւրութեամբ հրեշտակաց և փառաւք բազմութեամբ սրբոց:

Եւ մի՛ կոծեսցուք զլիարկեալ ընդ ծագս երկրի, եւ մի՛ եղիցի լուսաւորութիւն փառաց իաչին՝ մեզ խաւար արտաքին, և գետ հրոյ՝ որ յորդեալ ելանելով: Եւ մի՛ յաւելցուք ի թշնամիս իաչին. յանարժանս զտանելով՝ որոց կատարածն կորուստ է: Այլ զղջանալով աստէն, և ապաշխարութեամբ մարդութեանն, ծաղկեսցուք ընդ հովանեաւ թեւոց նորա, զի ճառագայթք արտաքնոյ թանձրութեանն զոյացութեան նորա ի մեզ ծաւալեսցին. ընդ զրեալս ժողովել զմեզ յառաջնում յարութեանն. և ոչ մնացեալ երկրորդում: Ի վերայ թեւեւ ամպոց եկեալք և յափշտակեալք ի ճպողացն զմեզ հրեշտակաց մերոց. որ ընդ մեզ բնակեցան մինչդեռ էաք ի վերայ երկրի: Եւ քաղաք ձեռակերտ՝ թագաւորին երկնի. ուր ճեմարան և լուսութիւնն ըստ մարգարէին՝ որ ասէ. « Եւ զիցի լուսութիւն ի ճեմարանն, և խաղաղութիւն յարեւելիս » ըստ այլում թարգմանութեանն. ուր ճաշ և ընթրիք և հարսանիք միածնին. զգալին՝ զիմանալին դրոշմեալ: Այսմ հարսանեաց զգեստու՝ արժանաւորք լիցուք, որ ոչ կերակուր և ըմպելի՝ այլ ուրախութիւն և խնդութիւն և հոգի սուրբ: Եւ կէսք ընդ անմարմին զաւրութիւնսն, այլ իբրեւ ի գեղականութենէ ի սեպհական ազատութիւնն, և ի քաղաքականութիւն փոխեսցուք. ի նոր իշրուստադէմ զերծեալք ի Բաբելոնէ, որ դատաստանի արկեալ աթոռքն. և միաժողովք զումարեալք ի տուն Դաւթի. ուր ողջոյն և շինութիւն և խաղաղութիւն. ոչ ժամանակաւք փոփոխեալք ըստ իմաստնոյն հակառակ լծակցացն, անդ եղիցի աւետիք մեզ՝ ի լիութիւն խոստմանցն. ի հրամայելն ելանել ընդ առաջ. յորժամ այլ պլզականք անարգութեան ի իաչին:

Եկեցեք արքայն Սողոմոն, յոր հայեացին զստերը Երուսաղէմի յաւուր փեսայութեան. վառեալ ողորմածութեան լապտերաւքն. մի՛ փակեցի մեզ հարսնարանին դռան, և մի՛ լսելի եղիցի մեզ ձայն ոչ գերելոյն զմեզ. որ նախ քան զտեսակ զնիւթն՝ տեսանէ զմեզ ըստ մարգարէին. և մի՛ ապաւինեցուցեք ի զլիարկել և յարտասուելն: Զի գիտեմ բազում անգամ փեսայակարգոյն լեալ զարտասուս՝ այլ խոստովանութեամբ յառաջին և ի լուծանանելի կապակցութիւնս՝ ո՛չ մնալ երկրորդին. զի և դժոխք՝ ոչ են տեղի խոստովանութեան՝ ըստ մարգարէին, հանդերձ ամենայն բարեգործութեամբ զերծցուցեք ի կապանաց և յաղտեղի պատմուհանէս. և յամալթոյն, և ի սիրոյն բաժանելոյն, և հանելոյն ի խաւարն արտաքին, յորում կիզելն ընդհակառակս, և անմահութիւնն մահուամբ, անկատարած կսկծմամբ, և ապականութիւնն անապականութեամբ. յաւիտեական այրեցածք. իբրեւ զգալիք՝ խորագոյն վիրաւք. և անողջանալիք իմանալովք. անդր քան զքան՝ զարմանալովք, անկասելի մարմնոյ մասանց:

Ի բաց կացէ մեզ աւտարտեացն, և հերձուածապետացն ժամանակաւ չափել փոխարկութեանցն՝ հազարամեայ առասպելացն. զի ոչ թուով երեկոց ժամանակ չափեցի, կամ չորրեկաց ծննդոց յանցելոց. զի ոչ է յարութիւն նախակիր՝ և դարմանաւոր մարմնոյ, զաստեացս բերել զհաստատութիւն արիւնակի հեշտական կայարանին, որ ըստ առաջին կազմութեանն. և ոչ գետը բնութեամբ որոշեալք, և ճաշակաւք ըստ հասարակացն չորեքին, և ոչ գետ հրոյ բիւրապատիկ չափեալ. զի ոչ ընդ քանակութեամբ յաւիտեականք, որը զնուիրական առաքելոյն դնեն ի հաստատութիւն այսպանելի տեսլանս. որպէս Խոյսի ասէ. այսպէս ասէ տէր. և տեսն՝ չեւ խաւեցեալ. յորմէ առեալ խարբեայ ումնն հրապուրեաց զվողմն հարաւոյ՝ թողլով մոլորութեամբ ասել զանձնէ պատգամաց յերկնից գոլ ընդունակ. Որպէս դիւագգեաց ոմն ի Պարսս իշխեաց ասել.

պատգամս բազում որթոց զպախելից՝ ընդունել յԱստուծոյ. ի պոռնկութենէ սկիզբն արարեալ նշանացն, և ի գողութենէ, աստեղք պսակեալ ի դիւին կերպարանելոյն, որ և անբանից ասէր յարութիւն և ինքն ժանտահարութեամբ սաստակեալ լինի աւրէնսդիրն:

Արդ զայս գարշելի աղճատանս Պարսից և Արաբացոց մանկանցն թողցուք յուսոյ. զի ուրախ լիցին անկերպարան առասպելաւք, զի մեծ ոմնն նոցա հաստատել զայս ի հակառակելն ընդ մեզ, ի ժամանակի յորում թագաւորական իժն նոցա հերձաւ ի ծննդնէ. առ որ ասացաւ ի մէնջ՝ առաքելական ձայնիւ. թէ առաքեացն նոցա Աստուած՝ ազդեցութիւն մոլորութեան հաւատալ նոցա ստութեանն: Զի մեզ՝ ոչ թռչունք ի վերուստ կերակրելոյն կերակրելով, և անդէն բարձրանալով լիութեամբ յաւդուածոց և տարերցն, և ոչ պողոց բազմագունաց և համադամաց, ի կամս ընտրութեան և վայելք անապականութեան, և ոչ կերակրոց յարինուածք՝ որակութեամբ հակառակեալք ընդ միմեանս որովք կերակրեցաւ, ի խաթանայն ասեմ իւրեանց հրապուրողաւն: Ամալթ վարկանելի է երկրորդել զաղտեղի հաւանութիւն նոցա, և ոչ կուսանաց գեղեցեկաց թափանցաց. տեսարանք նշանաւք անբաւ ասմանեալ. ոչ լուծանել չարաչար և անկատար վաւաճոտութեանցն, քան զխոզս վայրենիս՝ և քան զիշխարս անապատի. Գան զշուն շրջականս ի քաղաքի, և քան ըզճընճդուկ ի տանիս առաւելեալք: Զի սոքա՝ ոչ ունին բան, զի սանձեցեցն զյարձակումն. զի անկապ միջաւք՝ և ընդյարձակութեամբ յարարածին կազմեցան. Բայց սոքա վատարագոյն քան զանբանսն և բնիւն, զաստ մոլորութիւնն ի կանայս՝ անդ դնեն նախատիպ պատկերի. սկնդուկս կոչել զհամբաւեալսն իբրեւ զյուշկապարիկս Եւ այլք որքան իւրեանցն վերաստեղծմամբն մտածութեանն, պոռնկոցս գերաւնելի բարութիւնս երկնից կարծելով, դիւաց խաւարային գիւտք, չարադեւ խորհրդածութեանցն, ընդ Մինանդրիայ և

ընդ այլ չարագլուխան, որք տաւն հարսանեաց մարմնոյ ասեմն դարձեալ լինել ի վերայ երկրի, որք ըստ մտածութեանն՝ եւ թաղովք ծփեցան. և զնոյն ճշմարիտ գրեցին. բայց զմեր արքայարանն՝ մարմնաւոր աչք ոչ տեսին, և ունկն ոչ լուաւ և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ:

Եւ արդ աղաւթիւք և պահաւք և բարեգործութեամբ խնդրեցուցուք զնա. բարեխաւ ունելով՝ զծնաւդ բանին Աստուծոյ, որով կենդանութիւնն ոսկւով և արծաթով և մարգարտով՝ և յարմար և լուսաւոր պըստկաւք դրոշմեցաւ ի փափաքանաց մեւրոց. ասէ. նմանութիւն ոսկւոյ արասցուք մեք ընդ հանդերձս կոփուածով արծաթոյ. զի հասանիցեմք այնմ կենացն, որ ոչ արք կանայս առնեն, և ոչ կանայք արանց լինին. այլ զուգահաւասար հրեշտակք ի ցեւն և որդիք Աստուծոյ. որ ոչ փոփոխումն պարագրութեանց երկաքանչիւրոցն, այլ դատարկութիւն արտոնակաց և ընդունակաց. մտանելոյ յետ յանցանացն կրից ի բնութիւնս:

Եւ արդ պարտիւք զասացեալս՝ այսու աւրինակաւ զառ զլիաւորել, հաւատասցուք զի տեսցուք զբարութիւնն. տեսաց զբարութիւնն՝ զի հաւատացաւ ի խաչ նորա. ընկալցուք զսպառազնութիւնն, զի մարտիցուք. ընդ ժամանակաւ է խաչն. գեղեցիկ ծառոյն տեսանել. մարմնով՝ ազգակից և բնութեամբ հասարակ. որ նախ քան զմեզ յերկրորդում բուսան, թէ ի Լիբանանէ և կամ յայլոց տեղեաց զտաւ նիւթն. յետոյ չարչարանաւքն պատուեալ լինի, և տուեալ մեզ որպէս տախտակքն ի քարանց առեալ. աստուածային ձեռնադրութեամբն: Պատուեցաւ և հաշտարանն՝ յոսկւոյ առեալ երեւմամբն Աստուծոյ ի միջոյ ճրովքէիցն պաշտեցաւ. և ոչ անսկիզբն ի ներքս ամեմք զծակացն՝ որ աւրեամբ ողջակիզին՝ որ ի վերայ ճմլեցան՝ երկրպագեցաւ. զոր բերեն մեզ լրտեսքն: Մարտիցուք վաղվաղակաւ ուրեմն. մարտեաք՝ զի պատերազմեցաւ ընդ մեզ չարն: Ամաչեցաք վասն զի փախտական արար

զմեզ ակոյնանն. գնացաք անպահաւք, քան զի ոչ մարտեաք աւրինաւք:

Մարդ կացաք չարախաւսին. վասն զի անկաք ընդ ոտիւք նորա զոր կոխեցին նախնիքն մեր: Տկարացան ի զարութեանէ աւգնականքն մեր, աւագանն, և թողու թիւնն, և շնորհքն, և արդարութիւնն և խաչին զաւրութիւնն: Բայց զաւրացաւրուք տէրամբ. տկարն խրախոյս բարձցէ. և միւսն ձեռագիր տացէ անձին Աստուծոյ. պատուելով զառաջինն. և զերրորդ ձեռնադրութիւնն մահու. նախ քան զլուսաւորութիւնն և զկնի, զաջալեքեցարուք, առէք զնշանն սուրբ, ի հեթանոսս. առաքելական առաքինութեամբ վառեալս և սպառազնութեամբն պարունակեալ, յուրով անգամ ճակտեալ. Զի խորայն ոչ լուս՝ պատերազմեալ ընդ Բենիամինի. թէպէտեւ այլ խորտակեցաւ՝ մինչեւ առնոյր զյաղթութիւնն: Թառաջնումն իբրեւ զառեւծ շրջի կլանել. յերկրորդումն՝ իբրեւ զգալ արարացի յանդգնեալ, քանզի իբրէք գազանն, որպէս ասէ ոմն ի սրբոցն. յերկրորդումն իբրեւ զձագ խաղալիկ, զոր յագեալ ասէ մարգարէն յաղագս ճնճուողացն նոցա ձայնիցն առ լսաւան. զի զգլուխ նորա ի նաւ եկեղեցոյ ընկեացուք. վարդապետութեամբ ձկնորսացն աւս, զուրկ նորա ի նաւ ձկնորսաց:

Այլ ո՛վ փայտ սուրբ աւրհնեալ՝ խորհըրդածութեամբ աւրինացն տնկեալ, մարգարէիցն ծաղկեալ, աւետարանին պտղաբերեալ. զի ընդ՝ իբրեւ կենդանոյ՝ աղաւթեմ, ընկալ զոր մատուցի ընդ յերկնէ, միանգամայն և յերկրէ և ի ծովէ. և հաճեցին ընդ լուսոյ երեկոյին և առաւատին, և զոր հրով յաւոցն զնեմք առաջի ճոյ՝ ուղղելով ընդ նմա զաղաւթս մեր, մի վըտանցիցիմք ձայնիւ մարգարէին, ոչ բերել խոնկի ի Սարայէ: Եւ եղիցի երկրպագութիւնս մեր քն հանդերձ աստուածութեանն, իբրեւ կառք ծիրանեաւք թագաւորի. Զի յերեւել քո երկնից՝ յորժամ կանգնիս. ոչ ի վերայ երեք հարիւր վիրաւորաց կամ յայլոց բազմութեան, այլ ի բազմութեան ազգացն հնազանդեւոց աւետարանին. մեզ

հովանի եղիցին թեւք ըռ անմարմին. ոչ որպէս էրին ընդ մեզ շարադրութեամբն յերկիր, այլ յայլ տեսարանով զմեզ յերկինս, լուսաւոր և բոցաճաճանչ փայտ սուրբ, յորժամ յերկնամիջոցսն հրճուեսցեն յարեւելից, զի ժառանգաւորք լիցուք՝ ի վեր անոր յիշելոց պարզեացն, ի Գրիտոս Յիսուս, ի տէր մեր՝ որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

ՃԱՄԲՈՒ ԶԳԱՅՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

— Ի ՏԱԼԻՈՅ ՄԷՋ —

1910 Մայիս 5

Վայրաշարժը վնենտիկէն լիաշոգի կը սուրայ, կառատորմը խռնուած է անզգիացիներով, գերմանացիներով, ֆրանսացիներով, Եւրոպայի բոլոր ժողովուրդներու զօսաշրջիկներով, ինձ հագիւ տեղ կը գտնեմ անկին մը: Ուղեորութեանց եղանակին դիրքին շէ խոսակաւսն ո՛ր է և կառատորմի մէջ աւելի տեղ զրեւել:

Ուղեւորներն ուշադրութեամբ թէզէքէրներ կը խառնեն: Չորս կողմը ոչինչ կայ զարմանալու. մշակուած ու շէն դաշտեր են որ իրարու կը յաջորդեն, իրարու կը կըցուին, և շեշտընթացին արագութեան մէջ կը լուծուին ու կը ձուլուին միապաղաղ: Անոնք թերեւ իրենց մտքին մէջ որոշել կ'ուզեն քիչ յառաջ տեսած ա՛ն և է հեռաքրքրական իր մը: Կը վախեն թերեւ մի՛ գուցէ յիշատակ մը հանդերձ իր յիշատակարանովը խոյս ապա իրենցմէ: Խտալիոյ մէջ մարդ արթուն պէտք է ըլլայ. ամենէն անկասկած անկեան մէջ ալ հմայք մը ծածկուած է. ղդիակ մըն է՝ անտառի մը մէջ, արձան մը՝ գեղջկական եկեղեցու մը ներսը, Պետրաքայի մը գերեզման հովտին խորը:

Շեշտընթացը Միլան կը դիմէ. նա անտարբեր կ'անցնի Պատուա, Վիչենցա, Վե-

րոնա քաղաքները: Անցորդները պատուահաններ կը դիմեն. մէկ նայուածքով ըստիպուած է մարդ ընդգրկել ամբողջ համայնապատկերներ: Դոնատելլոյ, Պալլադիոս, Վերոնէզէ, Ռոմէօ և Ջուլիէզէ կուզան խառնուիլ իրարու: Շեշտընթացը կը մօտեցնէ մեծ արահնագործը մեծ նշկարչին ու ճարտարապետին, — ամէնքն ալ, զանազան ձևերու տակ մեծ սէլը ջրնանցին ու թարգմանեցին:

Խոր գարուն է. բարակ անձրեւ մը կը ցօղէ. կարդայի լիճը յերեան կու գայ, կանաչութեան ծովը քամիէն կը ծփայ: Մայիսեան համերգ:

Շեշտընթացը կ'անդրաժամակէ դէպի Միլան:

Լոմբարդիոյ մայրաքաղաքը զիս զրաւեց իր արուարձաններէն իսկ, իր հեռու դաշտավայրերէն: Բուսականութիւնը ինձ հոս աւելի յուսթի և դաշտերը աւելի բարձր երեւցան՝ քան իտալիոյ ուրիշ կողմերը: Սեփական զուարթութիւն մ'ունին տեսակ մը բարձր ու բարեձև ծառերու կոլունանդները՝ որոնք մարգճակներու շուրջը ճակատ ու պսակ կը կազմեն: Ոչինչ զիս զայրացուց Միլանի գէշ ընդունելութիւնը: Անոր շուրջը ամէն բան ճանչցուելու երևոյթն ունի: Եւ մարդ իրեն կը դիմէ ինչպէս դարձող բարեկամուհւոյ մը:

Շեշտընթացը քաղաքին մէջ կը մտնէ, ո՛չ գործատուններու քաղաքին մէջ, ուր կը դիպուի արդի շահաստաններուն հարստութիւնն ու աղքատութիւնը: Կառատորմին երկու կողմը արդէն պալատներ են, երկայն, ուղղաձիգ փողոցներ զարդի խառնութիւնով, խուռն բազմութեամբ, հեռաքրքրի աչքերով: Ու շեշտընթացը դեռ անվրդով կը յառաջէ, իբր թէ բնական բան մ'ըլլաք, իբր թէ հինգ ժամէ ի վեր նոյն տեսակ փողոցներու միջև վազած ըլլար: Քաղաքը կը կը զեղանի ու կը տաւածուի:

Միլան ամենէն աւելի նորածնուած քաղաքն է իտալիոյ: Կայարանէն անցնելուն մարդ կը կարծէ ինքզինք գտնել քիչ մը յառաջ այցելած քաղաքին մէջ, Նոյն ճամ-